

УДК 94 (438)

Віталій Сазонов

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ЕМІГРАНТІВ З НАЦИСТСЬКОЮ ВЛАДОЮ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена діяльності та політичним поглядам військової частини російської еміграції в другій половині 1930 – на початку 1940-х рр. Автор аналізує причини появи антигітлерівських та пронацистських течій в емігрантському середовищі, а також наводить факти спроб співпраці колишніх білих офіцерів з урядом Третього Рейху.

Ключові слова: російська еміграція, нацистський уряд, антирадянські збройні формування.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю поглибленого вивчення проблеми російського зарубіжжя ХХ ст. як феномену не лише російської, але і світової історії. Складовою частиною цього феномену є історія російської військової еміграції в міжвоєнний період 1920–1939-х рр., зокрема в Європі, де знаходився один з центрів інституціоналізації та ідейно-політичного розвитку білоемігрантів. Аналіз процесу формування і діяльності російської військової еміграції в Європі у 1920–1939-х рр. дозволяє зробити внесок у подальше наукове вивчення багатьох аспектів історії міжнародних суспільно-політичних процесів, включаючи період Другої світової війни, а також у дослідження стосунків Росії із європейськими країнами першої половини ХХ століття. Низка проблем, які торкаються цієї теми, в історіографії недостатньо розроблені, тому вивчення діяльності російської військової еміграції напередодні Другої світової війни – одне з важливих завдань сучасної історичної науки.

Напередодні Другої світової війни перед представниками російської військової еміграції виникла низка глобальних питань: як ставитися до націонал-соціалізму і агресивної нацистської політики, а після початку Радянсько-німецької війни – чи брати участь у військових діях на боці гітлерівців, чи залишитися на нейтральних позиціях, або боротися проти нацизму в антифашистському русі? Незабаром вирішення цих питань перейшло з теоретичної площини в практичну.

Друга світова війна вплинула на життя російського зарубіжжя, яке стало активним учасником політичних дискусій, збройних конфліктів, військових дій як на боці Третього Рейху, так і антифашистського руху Опору.

Ця тема розширює рамки дослідження Другої світової війни і дозволяє прослідкувати еволюцію поглядів російських післяреволюційних емігрантів на участь в бойових діях в антирадянських та антифашистських формуваннях.

У наукових працях 1950–1980-х рр., радянські науковці, на підставі доступних джерел зробили спробу проаналізувати та дослідити історію російської військової еміграції напередодні Другої світової війни. Проте, вивчення цієї теми було обмежене ідеологічними рамками. В останні десятиліття ХХ ст. з'явилася низка наукових робіт, у яких знайшли віддзеркалення військово-політична та ідеологічна діяльність російської еміграції. Сюди можна віднести роботи Є. Ю. Пивовара, Н. П. Герасимова та Л. К. Шкаренкова. Слід зазначити, що ці роботи багаті на фактаж, але в них недостатньо проаналізовано діяльність російської еміграції напередодні Другої світової війни, ставлення російської еміграції до нацизму та плани участі у війні. Більш детально ця тема відображена в сучасних працях російських та зарубіжних науковців: А. В. Огорокова, П. М. Крикунова, С. І. Дробязко, Б. Г. Соколова та Є. М. Кулішера. Цінними є праці таких російських емігрантів, як С. А. Нілус, І. В. Гессен, Б. В. Пряшніков та Ф. І. Єлісеєв, але ці роботи не позбавлені суб'єктивізму.

Відомо, що в оцінці багатьох проблем в історії російської еміграції напередодні Другої світової війни є різні, нерідко протилежні точки зору. Тому ми спробуємо показати власне бачення цієї проблеми.

Метою статті є з'ясування діяльності російських військових еміграційних кіл, зокрема, антирадянської та фактів їх співпраці з нацистським режимом напередодні Другої світової війни.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати діяльність російської еміграції напередодні Другої світової війни; розглянути деякі факти співпраці російської еміграції з нацистською Німеччиною.

Після подій громадянської війни, за кордоном опинилося більше ніж 2 млн колишніх громадян Російської імперії [1, с. 12; 2, с. 53]. Однією з найбільших складових російського зарубіжжя післявоєнної хвилі стала саме військова еміграція, яка в 1920–1939-х рр. була в опозиції до більшовизму. Протягом цих років по всій Європі виникали різноманітні організації та товариства емігрантів, серед яких можна виділити такі, як: Російський Загально-Військовий Союз, Національно-трудоий Союз, Російський національний союз учасників війни, Союз Активних Борців за Росію. Першопочатковим завданням таких союзів було збереження зв'язків між офіцерами в закордонному середовищі. Пізніше вони стали активно брати участь у політиці та підготовці до війни.

Російська еміграція в політичному плані була досить складним конгломератом сил і течій – від крайніх монархістів, до меншовиків та есерів. У цілому, це була потужна сила, яка ще сподівалася на здійснення планів щодо відновлення бойових дій з радянською Росією. Найбільшу небезпеку для останньої становило російське офіцерство та його організації за кордоном.

У середовищі російської військової еміграції в Європі не було єдиної думки стосовно ставлення до політики нацистської Німеччини та проблеми співпраці. Проте германофільські тенденції все ж спостерігалися.

Пронімецькі настрої в Білій армії були ще до початку громадянської війни. Так, напередодні поразки Німеччини в Першій світовій війні, полковникові М. Дроздовському вдалося під час маршу Румунського фронту на Дон налагодити з німцями співпрацю. На Німеччину орієнтувався Донський отаман П. Краснов і пов'язані з ним монархічні армії: Астраханська армія полковника князя Тундутова і генерала Павлова, Південна армія генерала М. Іванова, Північна армія генерала Ф. Келлера. Після приходу до влади А. Гітлера співпраця між росіянами і німецькими правими колами посилилася. Проте її причиною, на першому етапі, був не націонал-соціалізм, а традиційна близькість інтересів російських і німецьких консерваторів. Вона отримала новий розвиток у результаті Першої світової війни, яку обидві країни програли [3, с. 54].

З приходом до влади А. Гітлера, симпатії до націонал-соціалізму, з одного боку, посилились – у ньому бачили силу, здатну оголосити війну Радянській Росії. З іншого, насторожували його погляди на “східну проблему”, детально викладені у “Майн кампф”.

Основні принципи політики російської військової еміграції відносно підтримки війни проти СРСР намагався сформулювати в 1933 р. О. фон Лампе. Зокрема, він писав: “...Потрібно робити усе, що в наших силах, щоб, якщо можливо, збільшити шанси виступу Німеччини проти СРСР і, якщо це станеться, найкраще його використати. Ми вважаємо своїми союзниками всіх тих, хто є ворогом СРСР, але не національної Росії і готові дати цьому гарантії” [3, с. 60].

У тому ж 1933 р. Російський Загально-Військовий Союз (РЗВС) заявив, що він “з радістю піде на співпрацю з державою, яка зацікавлена в ліквідації радянської влади та створенні в Росії загальнонаціонального уряду” [4, с. 209].

Доброзичливе ставлення до російських військових емігрантів все ж мало місце з боку нацистської Німеччини, незважаючи на расову теорію. Можливо, це було пов'язано з невирішеністю “російського питання”, можливою перспективою використання російських емігрантів у пропагандистських цілях, а також близькістю російських і німецьких

менталітетів, загального відчуття приниженості внаслідок Першої світової війни. За словами князя М. Д. Жевахова німці поставилися до російських емігрантів “не як до біженців, які вимагали матеріальної допомоги, а як до справжніх культуртрегерів”. Вони сприймали їх розповіді “про звірства більшовизму і завоювання єврейства в Росії як загрозу їх власному буттю, як велику світову небезпеку, що загрожувала усьому християнству, цивілізації та культурі” [5, с. 66].

З одного боку російські емігранти, як і більшість, піддавалися репресіям, які почалися в гітлерівській Німеччині. З іншого, ані самі арешти російських емігрантів, ані умови їх утримання у в'язницях і концентраційних таборах, не йшли в жодне порівняння з аналогічними діями відносно політичних супротивників режиму та усіх інших громадян Німеччини, яких А. Гітлер вважав такими.

Без значних наслідків закінчився арешт О. фон Лампе. Після 42-х денного арешту його випустили на свободу. Цікаво відзначити, що, знаходячись під слідством, фон Лампе продовжував вести переговори про спільні дії проти більшовиків з представником НСДАП. Такий же термін відбув за звинуваченням у змові про вбивство вождя генерал В. Бискупський, згодом призначений Гітлером комісаром над російськими біженцями [6, с. 243].

Арешти російських емігрантів нацистською владою здійснювалися і пізніше; періодично з'являлися відомості про арешт того або іншого емігранта. Але усі ці акції не мали системного характеру, а були швидше виключенням з правил.

У той час, як значна частина російської еміграції бачила націонал-соціалістів як борців з більшовизмом, авторитетний генерал М. М. Головин висловив думку про найгіршу ситуацію – нацистську окупацію СРСР. Така ж думка прозвучала у ще декількох колишніх вищих офіцерів Добровольчої армії, в тому числі й А. Денікіна [7, с. 247].

Офіційно німецька влада підтримувала Загальнокозацьке об'єднання, але таємна допомога через гестапо надавалася Всекозацькому союзу (виник навесні 1940 р.) на чолі з П. Х. Поповим, який об'єднав козаків-самостійників. На противагу першій організації, друга отримувала і фінансову підтримку. Так, престарілим козакам Всекозацького союзу виплачувалися пенсії від німецької окупаційної влади в Чехословаччині в сумі 700 крон.

Ультрасепаратистські та пронімецькі настрої були присутні в нечисленному, але політично активному “Козацькому Національному Центрі”, перетвореному після 22 червня 1941 р. в “Козацький національно-визвольний рух” (КНВС). Керівник цієї організації В. Г. Глазков дистанціювався від інших козацьких структур і, більше того, організував на Є. І. Балабіна, В. Г. Науменко, П. М. Краснова, В. Г. Вдовенка і М. Н. Грабе справжнє цькування через журнал “Козацький вісник” [8, с. 255].

Напередодні Другої світової війни німецький уряд видав постанову про призупинення діяльності антирадянських емігрантських організацій, і це посилювало напругу. У самій Німеччині в 1938 р. емігрантським організаціям було запропоновано саморозпуститися і підкоритися створеному управлінню у справах російської еміграції на чолі з генералом В. Бискупським. В останнього, на початку 1920-х рр. були великі заслуги перед режимом: під час невдалого мюнхенського путчу він сховався у своїй квартирі [9, с. 95].

З усіх емігрантських об'єднань цьому наказу не підкорявся тільки Національно-трудовий Союз (НТС), який наважився зберегти свої структури в Німеччині, пішов у підпілля, і якоюсь мірою РЗВС, оскільки його членами були більшість співробітників Управління у справах російської еміграції в Німеччині і окупованих країнах (УДРЕ). З РЗВСа був виділений окремо II відділ на чолі з О. фон Лампе, який став називатися Об'єднанням Російських Військових Союзів (ОРВС) і повною мірою підкоряв УДРЕ. У травні 1939 р. у зв'язку зі змінами політичної карти Європи – захопленням Німеччиною Судетської області, з РЗВСа був виділений чехословацький VI відділ, перетворений в Союз російських військових організацій (СРВО) та який увійшов до складу ОРВС як його Південно-східний відділ [10, с. 76].

До травня 1941 р. на окупованих територіях Німеччини виявилось чотири з шести європейських відділів РЗВСа і О. фон Лампе, штаб-квартира якого знаходилася в Берліні. Було набагато простіше зв'язуватися з ними, ніж з ізольованим від світу в умовах окупації головою РЗВСа генералом Архангельським. Останній, у зв'язку з цим, звернувся до фон Лампе з письмовим проханням тимчасово узяти у своє підпорядкування V (бельгійський) і IV (югославський) відділи РЗВСа на допомогу до колишніх II (німецького) і VI (чехословацького). Незважаючи на те, що німецька влада відмовилася санкціонувати це перепідпорядкування, об'єднання фон Лампе стало до кінця війни центром російських військових організацій на території Німеччини і окупованих країн.

Останнім ударом для багатьох емігрантів, які сподівались на допомогу Німеччини в боротьбі з комунізмом, стало підписання радянсько-німецького пакту про ненапад у серпні 1939 р. Причому, акт “дружби” Німеччини і СРСР для багатьох біженців став переломним в їх ставленні до західних країн. Так, багато емігрантів напередодні або на самому початку Другої світової війни вступили до французького іноземного легіону [11, с. 68].

Проте, значна частина правої еміграції, особливо за межами демократичних країн, продовжувала сподіватися, що цей пакт чисто тактичний крок, що Гітлер не відкинув антикомуністичних цілей, а лише тимчасово припинив їх здійснення. Ці надії незабаром виправдалися. Російська еміграція знову спрямувала свої погляди на Німеччину, тим паче, що вона фактично була єдиною антикомуністичною державою. Російським емігрантам дуже хотілося вірити, що вона допоможе звільненню Росії.

Також пронимецьку позицію незадовго до початку Другої світової війни зайняла велика частина козацької еміграції, оскільки бачила в нацизмі рятівника Росії від більшовизму. Так, отаман О. Г. Шкуро висунув гасло “Хоч з бісом проти більшовиків”. До нього приєдналися отамани В. Г. Науменко, В. Г. Вдовенко, Н. В. Ляхов, які також стали проявляти інтерес до Гітлера, якого вважали останнього фігурою, здатною консолідувати всі антирадянські сили [8, с. 263].

Відверту пронимецьку позицію зайняв і один з найвідоміших козацьких лідерів – отаман П. М. Краснов, який переїхав з Франції до Німеччини в 1936 р. [12, с. 286].

Германофільську орієнтацію мав також, створений в середині 1930-х рр. у Чехословаччині, “Козачий національний центр” на чолі з В. Г. Глазковим, який захищав ідею козацької самостійності. Наприкінці 1939 р. – на початку 1940 р. почалася реорганізація козацьких союзів, організацій і станиць на території Третього Рейху. Як результат, до 1941 р. було створено Загальнокозацьке об'єднання в Німецькій імперії на чолі з генерал-лейтенантом Донського козацького війська Є. Балабіним. На території Рейху більшість раніше існуючих самостійних козацьких структур були ліквідовані й на їх основі створені нові організації, але вже під жорстким підпорядкуванням Балабіна [13].

Слід зазначити, що незадовго до початку війни між Німеччиною і СРСР російська біла еміграція вже встигла отримати певний досвід з формування військових частин з колишніх червоноармійців. Йдеться про радянсько-фінську війну 1939–1940 рр., коли за ініціативою російських емігрантів фіни спробували сформувати з полонених Російську армію з метою використати її в боях проти Червоної Армії, сприяючи агітації червоноармійців. Якби на боці Фінляндії виступили Англія, Франція, то у випадку поразки СРСР, Російська армія стала б основою для створення потрібного Заходіві уряду. На чолі цього формування, яке отримало назву “Російська Народна Армія” (РНА) став колишній секретар Політбюро і помічник Й. Сталіна Борис Георгійович Бажанов, який емігрував на Захід в 1928 р. Окрім маршала Маннергейма і фінської влади, в цьому Б. Бажанова підтримали емігрантські організації РЗВС і НТС. Ось що потім писав політик: “Я виходив з того, що підрадянське населення мріє про позбавлення від комунізму. Я хотів утворити Російську Народну Армію з полонених червоноармійців, тільки добровольців, не стільки, щоб битися, скільки, щоб пропонувати радянським солдатам переходити на нашу сторону і йти звільняти Росію від комунізму. Якщо моя думка про настрої населення була правильна (а оскільки це було після кошмару колективізації та ежовщини, то я вважаю, що вона правильна), то я хотів йти на Москву,

почати з тисячею чоловік, брати усі сили з того боку і дійти до Москви з п'ятьдесятьма дивізіями” [14, с. 295–296].

Після того, як Б. Бажанов розпочав формування РНА, він зіштовхнувся з низкою труднощів. По-перше, червоноармійці не бажали воювати проти своїх і набір йшов повільніше, ніж було бажаним. По-друге, в РНА йшли в основному солдати, офіцери, які зберігали відданість присязі. Тому Б. Бажанов почав набирати офіцерів зі середовища еміграції, переважно РЗВСа. Відразу ж виникло непорозуміння між колишніми червоноармійцями, які вступили в РНА і колишніми білими офіцерами, які розмовляли різними мовами.

На навчання й спорядження РНА пішло майже 2 місяці, десантуванню бійців і командирів на фронт перешкождала радянська авіація, яка бомбардувала залізниці, й це заважало РНА брати участь у боях, та й війна вже завершувалася, – причому не на користь Фінляндії. Проте, до кінця війни було підготовлено декілька підрозділів, які воювали. Так, один загін чисельністю в 30 бійців перебував на фронті протягом 10 днів, і за цей час до них приєдналося близько 200 розпропагандованих червоноармійців. Був зроблений висновок про правильність оцінки настроїв червоноармійців і висунутої тактики дій, а також про необхідність підготовки в умовах еміграції технічних військових фахівців, оскільки “специ”, які знаходилися в Червоній Армії, більшою мірою проявляли лояльність до режиму [15, с. 324–325].

Після закінчення війни ті бійці РНА, які не бажали повертатися до СРСР, залишилися у Фінляндії або змогли виїхати до інших держав. Сам Бажанов емігрував до Швеції. Значна частина службовців РНА повернулася до СРСР і їх чекала важка доля: розстріли, концтабори та в'язниці. Чисельність РНА за весь час її існування так і не перевищила тисячі осіб.

Досвід організації антирадянських озброєних формувань з військовополонених обговорювався на зборах членів емігрантських військових організацій і на сторінках періодичних видань. Проте його використання в нових умовах вже не дало таких результатів, бо характер війни між СРСР і Німеччиною був абсолютно іншим.

Навесні 1941 р. початок радянсько-німецької війни вже не був секретом для багатьох російських військових емігрантів. Багато з них вже мали особисті зв'язки у вищих військових і партійних колах Третього Рейху. Ці зв'язки активно використовувалися для отримання інформації і розробки ініціатив, які стосувалися питань про участь емігрантів у війні проти Радянського Союзу. Незадовго до початку війни генерал О. фон Лампе 21 травня 1941 р. звернувся до головнокомандувача сухопутних військ вермахта генерал-фельдмаршала В. фон Браухича, в якому висловив думку, що Німеччина боротиметься не з Росією, а з більшовизмом, і надав себе і ОРВС в розпорядження вермахту. Також фон Лампе звернувся з проханням дати можливість всім, хто бажає, серед військових емігрантів взяти участь у війні, проте відповідь не надійшла [10, с. 83].

Трагізм ситуації для російської еміграції полягав у тому, що хоча німці й хотіли ліквідувати Радянську владу, але зовсім не були зацікавлені в створенні в Росії загальнонаціонального уряду.

Та все ж, під час війни керівництво нацистської Німеччини налагодить співробітництво з деякими колами російського військово-політичного зарубіжжя. І це пов'язано зі стратегічними та пропагандистськими вимогами війни.

Таким чином, частина російської військової еміграції напередодні Другої світової війни зайняла активну прогерманську позицію. Вона бачила в націонал-соціалізмі визволителя Росії від комуністичного режиму, зв'язувала з ним надії повернутися на батьківщину. Частина емігрантських організацій пропонувала свої послуги німецькій владі, враховуючи наявність військового досвіду. Але керівництво Третього Рейху не ставило перед собою завдання відродити Російську державу, тому перед початком війни з російськими військовими емігрантами нацистська Німеччина не хотіла мати жодних справ. А через деякий час частина російської військової еміграції почала негативно ставитися до політики нацизму, а початок Другої світової війни лише загострив це. Незважаючи на бажання

більшості російських військових емігрантів зберігати нейтралітет у період війни (окрім козаків, які попри все бажали ще повернутися на батьківщину навіть із гітлерівськими військами), дії нацистів (з одного боку політика загравання з емігрантами, а з іншого – репресії, гоніння, приниження, концтабори) змусили навіть аполітичну частину російської еміграції зробити вибір і визначитись щодо нацистської агресії. Надалі російське зарубіжжя в еміграції прагнуло не “забруднити” себе будь-якою співпрацею із гітлерівською Німеччиною.

Список використаних джерел

1. Пивовар Е. Ю. Российская эмиграция в Турции, Юго-Восточной и Центральной Европе 20-х годов: гражданские беженцы, армия, учебные заведения / Е. Ю. Пивовар, Н. П. Герасимов. – М. : Историко-архивный институт РГГУ, 1994. – 117 с.
2. Kulischer E. M. Europe on the Move: War and Population Changes, 1917–1947 / E. M. Kulisher. – N.-Y. : Columbia UP, 1998. – 218 p.
3. Окорочков А. В. Фашизм и русская эмиграция (1920–1945) / А. В. Окорочков. – М. : Русаки, 2001. – 595 с.
4. Шкаренков Л. К. Агония белой эмиграции / Л. К. Шкаренков. – М. : Мысль, 1987. – 272 с.
5. Нилус С. А. Князь Жевахов Н. Д. Краткий очерк жизни и деятельности / С. А. Нилус. – Новый Сад, Югославия, 1936. – 356 с.
6. Гессен И. В. Годы изгнания. Жизненный отчет / И. В. Гессен. – Париж, 1979. – 278 с.
7. Солоневич И. Л. Россия и гитлеризм / И. Л. Солоневич // Вече. – 1995. – № 55. – С. 240–255.
8. Крикунов П. Н. Казаки между Гитлером и Сталиным. Крестовый поход против большевизма / П. Н. Крикунов. – М. : Яуза, Эксмо, 2005. – 608 с.
9. Прянишников Б. В. Новопоколенцы / Б. В. Прянишников. – Мэриленд: Сильвер Спринг, 1986. – 296 с.
10. Дробязко С. И. Под знаменами врага. Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил 1941–1945 гг. / С. И. Дробязко. – М. : Эксмо, 2004. – 608 с.
11. Елисеев Ф. И. В Индокитае против японцев и в плену у них, 1945 г. (В Иностранном Легионе Французской армии) / Ф. И. Елисеев. – Нью-Йорк, 1966. – 118 с.
12. Смирнов А. А. Казаки атаманы / А. А. Смирнов. – СПб. : Нева, Олма-Пресс, 2002. – 544 с.
13. Бурда Э. Казаки эмигранты первой волны 20–40-е годы: жизнь на чужбине. Часть 2 // Агентство политических новостей: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apn.ru/publications/article25211.htm>
14. Бажанов Б. Г. Воспоминания бывшего секретаря Сталина / Б. Г. Бажанов. – СПб. : Всемирное слово, 1992. – 312 с.
15. Соколов Б. В. Тайны финской войны / Б. В. Соколов. – М. : Вече, 2002. – 416 с.

Виталий Сазонов

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ РОССИЙСКИХ ВОЕННЫХ ЭМИГРАНТОВ С НАЦИСТСКОЙ ВЛАСТЬЮ НАКАНУНЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Статья посвящена деятельности и политическим взглядам военной составляющей российской эмиграции во второй половине 1930 – первой половине 1940-х гг. Автор анализирует причины появления антигитлеровских и пронацистских течений в эмигрантской среде, а также приводит факты попыток сотрудничества бывших белых офицеров с правительством Третьего Рейха.

Ключевые слова: русская эмиграция, нацистское правительство, антисоветские вооруженные формирования.

Vitaliy Sazonov

THE RELATIONSHIP OF RUSSIAN MILITARY IMMIGRANTS WITH NAZI AUTHORITIES BEFORE WORLD WAR II

The article is devoted to activities and political views of the military unit of Russian emigration in the second half of 1930 – early 1940-s. The author analyzes the causes of the anti-Hitler and pro-Nazi movements in the emigrant environment, and provides evidence of attempts former white officers cooperate with the government of the Third Reich.

Key words: Russian emigration, the Nazi government, anti-Soviet armed groups.